

NAPOMENE

PREDGOVOR

1. Aelius Aristides. *Regarding Rome*: 13.
2. C. E. Stevens, citirano u Breeze, str. XV.
3. Martinov intervju iz 2014: <https://www.youtube.com/watch?v=bhpQwiz0Gq0>
4. Rudyard Kipling, „On the Great Wall“, u *Puck of Pook's Hill* (London, 1906).
5. Gibon, tom 1, str. 103.
6. *Ibid*, str. 31.
7. Temin, str. 2.
8. Otkrivenje, 17:6.
9. *Ibid*, 17:18.
10. *Ibid*, 18:16-17.
11. Jevanđelje po Mateju, 20:16.
12. Iz žitija svetog Grgura Velikog koje je početkom VIII veka napisao nepoznati monah iz Vitbija. Citirano u Vickers, str. 71.
13. Origen, *Against Celsus*, 2.8.
14. Citirano u Horbury, str. 15. „Biblijskom i rabinskom titulom *nasi* koju je koristio Simon Bar Kohba [vođa pobune

protiv Hadrijana] naziva se i savremeni šef države, a na engleski se prevodi kao 'predsednik.'“

15. Flor, *Epitome*, 1.1.

I TUŽNI PAKLENI BOGOVI

1. Ovid, *Tristia*, 1.5.69-70.
2. Cassius Dio, 53.16.
3. Suetonius, *Life of the Deified August*, 28.
4. Plutarch, *Numa Pompilius*: 4.2.
5. Livy, 1.59.
6. Tacitus, *Annals*, 13.45.
7. Ovid, *Tristia*, 4.4.15.
8. Suetonius, *Life of the Deified August*, 53.
9. Cassius Dio, 53.19.3.
10. Statius, *Silvae*, 5.211-212.
11. Seneca, *On Consolation: To His Mother Helvia*: 10.4.
12. Iz fragmenta papirusa pronađenog u Oksirinh u Egiptu. Citirano u Capponi, str. 69.
13. Tacitus, *Annals*, 16.6.
14. Suetonius, *Nero*: 31.
15. Martial. *Book of spectacles*: 2.8.
16. *Ibid*, 2.4.
17. Cassius Dio, 63.22.1.
18. Suetonius, *Nero*: 40.
19. Cicero, *Against Verres*, 2.4.82.
20. Ovid, *Black Sea Letters*, 4.9.68.
21. Seneca, *On Benefits*, 4.28.2.
22. Iz natpisa pronađenog u Kardici u Grčkoj. Smallwood (1967.), str. 64.
23. Sophocles, fragment 23.
24. Plutarch, *Romulus*: 11.
25. Tako je makar glasila popularna teorija. Vidi Lyes, str. 53.
26. Varro, citirano u Macrobius, 27. *Saturnalia*, 1.16.18.

27. Suetonius, *Nero*: 49.
28. Tacitus, *Histories*, 1.89.
29. *Ibid*, 1.4.
30. *Ibid*.
31. *Ibid*, 1.73.
32. U izvorima nigde nije navedeno da je Kalvija bila rodom iz Afrike, ali samo žena sa znatnim imetkom i odličnim vezama mogla je da utiče na događaje kao što je ona uticala 69 godine.
33. Tacitus, *Histories*, 1.5.
34. Josephus, *The Judaean War*: 3.123.
35. O ovo teoriji vidi Morgan (2000.), str. 486-487.
36. Suetonius, *Nero*: 16.
37. Dokaz za ovo je natpis pronađen među ostacima skladišta, postavljen 68. godine nove ere.
38. Tacitus, *Histories*, 1.7.
39. *Ibid*, 1. 16.
40. *Ibid*.
41. Suetonius, *Otho*: 5.
42. *Ibid*: 6.
43. Tako makar izveštava Plutarh. Tacit kaže da je uhapšen, osuđen na progonsto na udaljeno ostrvo i ubijen pre nego što je do njega stigao.
44. Tacitus, *Histories*: 1.49.

II ČETIRI CARA

1. Ausonius, *On Bissula*: 17-18.
2. Tacitus, *Germania*: 4.
3. *Res Gestae*: 3.
4. Tacitus, *Histories*: 4:73.
5. Livy: 22.38.
6. Za objašnjenje porekla imena – veoma ubedljivo – vidi Bishop (1990).

7. Horace, *Odes*: 3.6.
8. Tacitus, *Annals*: 4. 4.
9. Livy: 8.7.
10. Suetonius, *The Deified Julius*: 24.
11. Livy: 44.39.
12. Josephus, *The Judaean War*: 3.83.
13. Ulpian: 39.1.42.
14. Ennius, *Annals*: 5.
15. Tako makar govore dokazi iz Vetere koja je, kao i Mogontijakum, bila dom dveju legija; no, u njoj su, za razliku od Majнца, temelji tvrđave iz I veka nove ere opstali.
16. Ovako izveštava Tacit, naš najbolji i primarni izvor za događaje koji su doveli do proglašenja Vitelija za cara. Svetonije, u živopisnijem zapisu, kaže da je Viteliju grupa vojnika upala u ložnicu, nosila ga po Koloniji na ramenima i usput slučajno zapalila zgradu komande.
17. Tacitus, *Annals*: 1. 62.
18. Tacitus, *Histories*: 1.50.
19. *Ibid*: 2.8.
20. *Sibylline Oracles*: 4.119.
21. Aristotle, *Politics*: 1327b.
22. Josephus, *The Judaean War*: 1.65.
23. *Ibid*: 2.278.
24. Tacitus, *Histories*: 5.10.
25. *Ibid*: 5.4.
26. *Ibid*: 5.5.
27. *Ibid*.
28. Teophrastus. Citirano u Goodman (2007), str. 282.
29. Seneca, citirano u Augustine, *The City of God*, 6.11.
30. Smalwood (1967), No. 370.
31. Philo, *Embassy to Gaius*: 38.
32. Pliny: 5.70.
33. Josephus, *The Judaean War*: 2.390.
34. *Ibid*, 2.362.

35. Tako, makar, izveštava Svetonije (Vespasian: 4).
36. Tacitus, *Annals*: 13. 35.
37. Suetonius, *The Deified Vespasian*: 1.
38. *Ibid*, 20.
39. Tacitus, *Histories*: 2.78.
40. Druga poslanica Solunjanima, 2:4.
41. Tacitus, *Histories*: 2.78.
42. Suetonius, *The Deified Vespasian*: 4.
43. Josephus, *Life*: 16.
44. Josephus, *The Judaeen War*: 3.401 – 3.402.
45. Tacitus, *Histories*: 4.74.
46. Strabo: 4.1.2.
47. Pliny: 30.4.
48. Tacitus, *Histories*: 2.32.
49. *Ibid*: 2.46.
50. *Ibid*: 2.47.
51. Suetonius, *Otho*: 12.
52. Tacitus, *Histories*: 2.89.
53. Suetonius, *Vitellius*: 11.
54. Dio: 65.10.
55. Josephus, *The Judaeen War*: 4.626.
56. Knjiga proroka Danila: 7.7-8.
57. Tacitus, *Histories*: 2.84.
58. *Ibid*, 4.61.
59. Josephus, *The Judaeen War*: 2.401.
60. Knjiga proroka Isaije: 11.4
61. Josephus, *The Judaeen War*: 3.516.
62. *Ibid*: 5.41.

III SVET U RATU

1. Ovid, *Metamorphoses*: 15: 209-211.
2. Frontinius: 4. 7. 2.
3. Velleius Paterculus: 2. 100. 2.

4. Calpurnius Siculus: 7. 43-44.
5. Tacitus, *Histories*: 2.88.
6. Dio: 64. 13.
7. Tacitus, *Histories*: 3.32.
8. Pliny: 16. 5.
9. Dio: 61.3.
10. Pliny: 16. 3.
11. Tacitus, *Germania*: 29.
12. *ILS*: 2558. Natpis potiče iz Hadrijanovog vremena.
13. Tacitus, *Histories*: 4.22.
14. Ennius, *Annals*: 247.
15. Tacitus, *Histories*: 3.54.
16. *Ibid*: 3.68.
17. *Ibid*: 3.67.
18. *Ibid*: 3.68.
19. *Ibid*: 3.70. Svetonije, ako mu je verovati, izveštava da je Vitelije aktivno podsticao svoje ljude da napadnu Kapitol, ali to deluje, blago rečeno, neuverljivo.
20. *Ibid*: 3.72.
21. *Ibid*: 3.83.
22. *Ibid*: 3.85.
23. Tako izveštava Svetonije (*Vespasian*: 7). U Tacitovom zapisu o ovom događaju drugom čoveku bila je oduzeta ruka (*Histories*: 4.81).
24. Tacit, navodeći flavijevsku propagandu, kaže da su se neke legije ipak zaklele na vernost Vespazijanu, ali nastavak njegove priče otkriva da su takve tvrdnje nepouzdana.
25. Tacitus, *Histories*: 4.54.
26. Ova fraza pojavljuje se u trećoj glavi teksta na bronzanoj tabli koja je preživela zahvaljujući tome što je ugrađena u oltar bazilike Svetog Jovana Lateranskog, a sada se čuva u Kapitolskom muzeju.
27. Dio: 66. 2. Dokaz Mucijanovog boravka na Palatinusu olovne cevi s utisnutim njegovim imenom, „jedine pronađene

- na Palatinu [iz prvog veka nove ere] koje ne spominju člana carske porodice.“ (De Klein, 2014, str. 437.)
28. Tacitus, *Histories*: 4.86.
 29. Dio: 65.2. Svetonije (*Domitian*: 1) prenosi tu istu šalu. Oba autora tumačila su je kao izraz Vespazijanove strepnje da će Domicijan postati tiranin i da je još kao mladić kovao zaveru, ali očigledno su pogrešili. Slično tome, Tacitove tvrdnje (*Histories*: 4.86) da je Domicijan kao osamnaestogodišnjak tajno smišljao pobunu protiv oca više govore o samom Tacitu i njegovom gađenju prema caru kakav je Domicijan postao nego o onome što se zaista događalo u leto 70 godine.
 30. Cicero: *Philippics*: 6. 19.
 31. Josephus, *The Judaeen War*: 3.248.
 32. Josef tvrdi da je ovo video tokom opsade pre nego što ga je na kraju zarobio Vespazijan. (*Ibid*: 3.246).
 33. *Ibid*: 5.223.
 34. Virgil, *Aeneid*: 6.852-6.853.
 35. Josephus, *The Judaeen War*: 5.353.
 36. *Ibid*: 5.515.
 37. *Ibid*: 5.451.
 38. Tacitus, *Histories*: 5.12.
 39. Josephus: *The Judaeen War*: 6,285.
 40. Josef izveštava da je Hram zapaljen „uprkos cezarovim željama“ (*Judaeen War*: 6.266). No, pošto je Josef neprestano pokušavao da pomiri običaje svog naroda sa svojim položajem flavijevskog čoveka, ovo nam verovatno više govori o njemu samom nego o Titu. Flavijevska propaganda svakako se radovala uništenju Hrama. Dion izveštava da su legionari bili toliko uznemireno što oskvrnjuju Hram da je Tit morao da zatraži od njih da prevladaju svoje sujeverne obzire. (65.6).
 41. Josephus, *The Judaeen War*: 6.275.
 42. *Ibid*: 7.2.

43. Dionysus of Halicarnassus: 2.34.
44. Josephus, *The Judaean War*: 7.118.
45. Statius, *Punica*: 3.569.
46. Martial, *Book of Spectacles*: 2.11.
47. Josephus, *The Judaean War*: 7.147.
48. Citirano u Mason (2016), str. 4. Uvodno poglavlje, *Famous and Unknown War*, odličan je primer navođenja nečega što je istoričarima oduvek bilo ispred nosa.
49. Pausanias: 7.17.
50. Iz dela natpisa na grčkom pronađenog u Ardeji, tik južno od Rima, 1947. (*L' Anee epigraphique*: 1953.25).
51. Plutarch, *On love*.
52. Suetonius, *The Deified Vespasian*: 14.
53. Tacitus, *Histories*: 1.50.
54. Pliny: 36. 102. Plinije naglašava da je Hram mira bi jedna od tri najlepše građevine na svetu – ostale su bile bazilika na Forumu i Avgustov forum.
55. Suetonius, *The Deified Vespasian*: 23.
56. *Ibid.*

IV USNULI DIVOVI

1. Strabo: 5. 4. 3.
2. *Ibid*: 5. 4. 8.
3. Petronius: 48. 4. Govornik je prosti siromah, što dalje unapređuje satiru.
4. *Aetna*: 432.
5. Pliny: 18. 110.
6. Vitruvius: 2. 6. 1.
7. Marcijal u jednom epigramu (11. 80. 1). On je takođe slavio Baje kao dragulj primorskih letovališta (6. 42.7).
8. Strabo: 5. 4. 6.
9. Pliny the Younger, *Letters*: 3. 5. 8.
10. Pliny, Preface 14.

11. *Ibid*: 14. 2.
12. *Ibid*: 7.130.
13. Philo, *On the Contemplative Life*: 48.
14. Suetonius, *Vitellius*: 13.
15. Pliny: 7.6.
16. *Ibid*: 3. 39.
17. *Ibid*: 3. 42.
18. *Ibid*: 10. 135.
19. Ovaj prikaz morao je da se sastavi isključivo iz arheoloških nalaza, naročito na osnovu natpisa, ukaza i grafita sačuvanih u Pompejima i Herkulanumu. O Popejinom zanimanju za tu oblast govori drvena tablica otkrivena u Herkulanumu na kojoj je navedena kao vlasnica nekih ciglana u okolini Pompeja. Takođe je verovatno – mada nije nesumnjivo dokazano – da su vila i veliko imanje u Oplontu, nekih osam kilometara od Pompeja, pripadali njoj. Teza da je Popeja ubedila nerona da povuče zabranu gladijatora zasniva se na osam grafita pronađenih u gradu s pohvalama carevoj „presudi“ i raznim drugim izrazima podrške carskoj prestonici nažvrljanima širom grada. Ovu tezu je s ubedljivim naučnim dokazima izneo James L. Franklin Jr, „Middle to Late Julio-Claudians-Neropopaeenes“, u Franklin (2001).
20. *CIL*: X. 1018.
21. Cicero, *On the Manilian Law*: 3.7.
22. Juvenal: 10.114-115.
23. Mjurison (2003.) ubedljivo tvrdi da je Nerva bio Vespazijanov pokrovitelj na Neronovom dvoru i da s starao o interesima Flavijevaca dok su vespazijan i Tit bili u Judeji.
24. Slika više ne postoji. Za podroban opis i tumačenje značaja vidi Franklin (2001), str. 263-264.
25. Macrobius: 2. 3. 11.
26. *CIL*: IV. 1177b.
27. Tačnije, u natpisu je stajalo da je 416 gladijatora učestvovalo u igrama. Vidi Osanna, str. 290.

-
28. Plinije: 31. 24. Iako Plinije to ne kaže izričito, čini ce da je Licin umro sedam dana posle posete presahlom izvoru.
 29. Cicero, *On Duties*: 1.151.
 30. *Ibid.*
 31. *Ibid.*
 32. Citirano u Curtis, str. 561.
 33. Citirano u Hemelrijk, str 264.
 34. Valerius Maximus: 8. 14 5.
 35. Suetonius, *The Deified Vespasian*: 8.
 36. Seneca, *Dialogues*: 7. 24. 3.
 37. *Ibid*: 12. 12.
 38. *CIL*: 4.9839b.
 39. Gaius, *Institutes*: 1. 3. 9.
 40. Demografske procene drevne istorije su ozloglašeno nepouzdanе. Tradicionalno se smatra da su u prvom veku nove ere robovi činili oko trećine stanovništva Italije, ali Šnajdel (2005.) ubedljivo tvrdi da je broj bliži četvrtini.
 41. Diodorus Siculus: 5. 38.1.
 42. Chrysippus, citirano u Seneca, *On Benefits* (3. 22.1).
 43. Plutarch, *On Curiosity*: 520c. Doslovno: „rob s glavom kao u vrapca ili noja.“
 44. Tako makar tvrdi Longin. *On the Sublime*: 44. 5.
 45. Petronius: 76.
 46. Dionysus of Halicarnassus: 4. 32. 7.
 47. *Ibid*: 4. 23. 2.
 48. Seneca, *Letters*: 27. 5.
 49. Pliny the Younger, *Letters*: 3. 5.
 50. Pliny: 2. 192.
 51. Cassius Dio: 66. 22. 2
 52. Pliny the Younger, *Letters*: 6. 16.
 53. Cassius Dio: 66. 22. 4.
 54. Pliny the Younger, *Letters*: 6. 16.
 55. *Ibid.*
 56. *Ibid.*

57. *Ibid.*
58. Pliny: 2. 239.
59. *Ibid.*: 2. 194.
60. Martial, *Epigrams*: 4. 44.
61. Pliny the Younger, *Letters*: 6. 20.
62. *Ibid.*

V SVETSKI PAUK

1. Pliny: 8. 6.
2. Petronius, 119. 117.
3. Pliny: 8. 48.
4. Martial, *Book of Shows*: 17.
5. Begunci iz Pompeja, činilo se, otišli su u Kapuu, a oni iz Herkulanuma u Napulj. Puteoli je primao izbeglice iz oba grada. Vidi Tuck (2020).
6. Cassius Dio: 66. 23.
7. Suetonius, *The Deified Titus*: 8.
8. Martial, *Book of Shows*: 2.
9. *Ibid.*: 5.
10. Suetonius, *The Deified Titus*: 8.
11. *Ibid.*: 1.
12. Pliny the Younger, *Panegyric*: 48. 5.
13. Martial, *Book of Shows*: 5. 8.
14. Statius, *Silvae*: 4. 3. 128-129.
15. Suetonius, *Domitian*: 4.
16. Statius, *Silvae*: 3. 4. 26.
17. *CIL*: 6.826.
18. Pliny: 3. 42.
19. Statius, *Silvae*: 4. 2. 14-16.
20. Tacitus, Agricola: 23. Rimljani su reku Klajd zvali Klota, a zaliv na ušću reke Fort Bodotrija.
21. Statius, *Silvae*: 5.1.81-82.
22. Silius, *Punica*: 3.597.

23. Tacitus, *Agricola*: 27.
24. *Ibid*: 38.
25. Statius, *Silvae*: 5.1.89.
26. Tacitus, *Agricola*: 40.
27. Statius, *Silvae*: 5.1.84.
28. Juvenal: 4.111-112.
29. Suetonius, *Domitian*: 9.
30. Tacitus, *Agricola*: 42.
31. Tacitus, *Histories*: 1.2.
32. Cassius Dio: 67.5.6.
33. Statius, *Silvae*: 5.2.91-93.
34. *Ibid*: 5.1.42.
35. Takvi su makar dokazi iz natpisa pronađenog u Hiponu objavljeni 1952. Svetonijeva porodica najverovatnije je potekla iz Pizauruma, kolonije osnovane na jadranskoj obali 184. godine pne.
36. Plutarch, *Life of Publicola*: 15.
37. Juvenal: 3.20.
38. *Ibid*: 1.131.
39. *Ibid*: 3.73-74.
40. *Ibid*: 3.84-85.
41. Pliny: 2.189.
42. Josephus, *Against Apion*: 2.40.
43. Josephus, *Life*: 423.
44. O arheološkim dokazima, vidi Reich.
45. Vidi Cohen za brojne neuverljivosti o Josifovom zapisu o opsadi i o tome kako arheologija te zapise ne podržava. Mogućnost da su Rimljani prekršili obećanje o sigurnosti navodi Mason (2016), str. 573-574.
46. Josephus, *The Judaean War*: 7.336.
47. Josephus, *Against Apion*: 2.291.
48. Cassius Dio: 67.14.
49. Suetonius, *Domitian*: 20.
50. Cassius Dio: 67.9.

51. Statius, *Silvae*: 1.93.
52. Suetonius, *Domitian*: 14.
53. Cassius Dio: 67.15
54. Dokaz da je Nerva proglašen za cara istog dana kad je Domicijan ubijen nalazi se na natpisu u Ostiji. Kolins ubedljivo tvrdi da se natpis odnosi na to da je „Nervu izvikala pretorijanska garda“ (str 100), a ne, kako drugi kažu, senat.
55. Pliny the Younger, *Panegyric*: 52.4.

VI NAJBOLJI CAREVI

1. Cassius Dio: 68.4.
2. Pliny the Younger, *Panegyric*: 2.3.
3. Pliny the Younger, *Letters*: 4.8.5.
4. Pliny the Younger, *Panegyric*: 12.1.
5. Herodotus: 5.3.
6. Julian the Apostate, *The Caesars*: 327.D.
7. Florus: Prologue 7.
8. Pliny the Younger. *Letters*: 8.4.1.
9. Cassius Dio.
10. Pliny the Younger. *Panegyric*: 4.7.
11. Statius. *Silvae*: 1.65.
12. Juvenal: 3.165-6.
13. Seneca, *On the Tranquillity of the Soul*: 11.7.
14. Juvenal: 3.257-260.
15. Pliny: 36.123.
16. *Historia Augusta: Alexander Severus*: 65.5.
17. Pliny the Younger, *Panegyric*: 32.1.
18. Pliny the Younger, *Letters*: 6.31.15.
19. Ovu frazu skovao je Juvenal (10.81) sa satiričnom name-rom. Fronton je, s mnogo više divljenja, sažeo Trajanovu posvećenost snabdevenosti žitom i spektaklima, *annona et spectacula*, kao „vrhunac političke mudrosti.“ (*Principia Historiae*: 20).

20. Pliny the Younger, *Panegyric*: 35.1.
21. Strabo: 12.4.9.
22. Philostratus, *Lives of the Sophists*: 1.7.2.
23. Dio of Prusa: 44.9.
24. *Ibid*: 38.15.
25. Dion nigde ne navodi ime ovog pokrovitelja. Tradicionalno se smatralo da je to bio Tit Flavije Sabin, stariji brat Tita Flavija Klemensa pogubljenog 95 zbg optužbe za bezbožništvo. Hari Sajdbotom (str. 452-453) uverljivo predlaže drugog kandidata, Lucija Salvija Otona Kokcejana, Nervinog sestrića kog je, prema Svetonijevim rečima, Domicijan pogubio jer je slavio ujakov rođendan.
26. Dio of Prusa: 13.1.
27. *Ibid*: 13.8.
28. *Ibid*: 12.19.
29. *Ibid*: 45.13.
30. *Ibid*: 47.18.
31. Pliny the Younger, *Letters*: 4.9.4.
32. *Ibid*: 8.14.9.
33. *Ibid*: 10.40.2.
34. *Ibid*: 10.98.1.
35. Dio: 38.38.
36. Pliny the Younger, *Letters*: 10.17a.3.
37. Dio of Prusa: 1.65.
38. *Ibid*: 3.86.
39. *Ibid*: 4.4.
40. *Ibid*: 4.54.
41. Priču je zapisao Avgustin u V veku (*City of God*: 4.4), ali anegdotu je, čini se, već citirao Ciceron.
42. Tacitus, *Agricola*: 3.
43. Revelation, 18.19.
44. *Ibid*: 18.12-13.
45. Pliny: 33.148.
46. Tacitus, *Agricola*: 21.

47. Tacitus, *Annals*: 1.4.
48. Tacitus, *Germania*: 37.
49. *Ibid.*
50. Pliny: 7.21.
51. *Ibid*: 6.58.
52. *Ibid*: 6.88.
53. *Ibid*: 12.14.
54. The *Akananuru*, citirano u *De Romanis* (2020), str. 115, n. 43.
55. Juvenal: 1.
56. Brojni papirusi pokazuju da je iskopan između 112. i 114.
57. Cassius Dio: 68.23.
58. *Ibid*: 68.29.

VII STVORIO SAM OVU BAŠTU ZA NAS

1. Philo, *On the Embassy to Gaius*: 214. Filon je bio stric Julija Aleksandra, brata Arabarha koji je pozlatio kapije jerusalimskog hrama.
2. Eusebius, citirano u Jerome, *Chronicle*: unos za 223. Olimpijske igre.
3. *Historia Augusta: The Life of Hadrian*: 14.11.
4. Tacitus, *Annals*: 1.7.
5. Pliny the Younger, *Letters*: 2.9.4.
6. Suetonius, *The Deified Augustus*: 21.
7. *Historia Augusta: The Life of Hadrian*: 14.
8. Cassius Dio: 69.9.
9. *Historia Augusta: The Life of Hadrian*: 10.
10. *Ibid.*
11. Iz natpisa pronađenog u Lambezi koji tačno navodi broj Hadrijanovih govora.
12. Dio of Prusa: 1.53.
13. *Ibid*: 1.56.
14. Pliny the Younger, *Letters*: 9.39.

-
15. Dio of Prusa: 1.60.
 16. *Ibid*: 1.75.
 17. Biografija Arijana, čiji je knjiga o Aleksandru ključni izvor za proučavanje vojne karijere velikog osvajača, morala je da se sastavi iz raznih fragmenata – od odlomaka iz vizantijskih istorija to natpisa pronađenih u Kordobi – kao i iz preživelih tekstova. To je uvek rizično. „Učena istraga“, upozorio je ser Ronald Sajn, „mora da traga za nagoveštajima u tekstovima, što je zavodljiva razonoda, ali često opasna i varljiva.“ No, okvirna Arijanova biografija načelno je prihvaćena – i ja sam je takvu izneo.
 18. Smallwood (1966), p. 60.
 19. *Epitome of the Caesars*: 14.6.
 20. Strabo: 12.4.3.
 21. Ovu priču Arijan je zabeležio u svojoj knjizi o Parćanima.
 22. Tertullian, *Apology*: 5.7.
 23. Cicero, *On the Ends of Good and Evil*: 5.5.
 24. Plutarch, *Table Talk*: 1.10.
 25. Pausanias: 1.3.2.
 26. Epictetus: 3.13.9.
 27. Dio of Prusa: 38.38.
 28. Philostratus, *Life of Apollonius*: 4.27.
 29. Iz govora koji je Hadrijan održao u Kireni. Citirano u Oliver, str 122.
 30. Pausanias: 1.5.5.
 31. *Ibid*: 2.1.2.
 32. *Sibylline Oracles*: 5.48.
 33. Cassius Dio: 69.11.
 34. Klement Aleksandrijski, govoreći vatreno o hrišćanskom nezadovoljstvu, ali artikulišući tradiciju nastalu još za Antinojevog života. *Exhortation to the Greeks*: 4.
 35. Natpis na oblisku koji danas stoji u Pincijskim vrtovima u Rimu i čiji je autor, iako je napisan hijeroglifima, gotovo sigurno Hadrijan. Citirano u Lambert, str. 64.

-
36. Suetonius, *The Deified Vespasian*: 13.
 37. Cornelius Nepos, *Alcibiades*: 2.2.
 38. Plutarch, *Isis and Osiris*: 18.
 39. Pliny: 7.33.
 40. Phlegon, *On Amazing Things*: 28.
 41. Apuleius, *The Golden Ass*: 11.5.
 42. Moguće je da oplava nije bilo ni 129. ni 130, kad je Hadrijan plovio Nilom. No, dokazi za ovo su šturi i zasnivaju se uglavnom na nedostatku novčića koji slave izlivanje Nila datiranih tim dvema godinama. No, uprkos tome što nedostatak dokaza nije dokaz sam po sebi, mogućnost da se Hadrijan suočavao s krizom u snabdevanju žitom dok je plovio uzvodno dodaje novu dimenziju misteriji Antinojeve smrti. Vidi Labert, str. 122-123.
 43. Plutarch, *Isis and Osiris*: 54.
 44. Za odmerenu analizu pouzdanosti ovog datiranja vidi Vout, str. 57-59.
 45. Cassius Dio: 69.11. Hadrijanovu tvrdnju da se Antinoj udavio Dion je izvukao iz Hadrijanove autobiografije.
 46. Suetonius, *Nero*: 36.
 47. Speller (str. 289) nudi drugu mogućnost: „da je Antinoj jednostavno nestao iz carske pratnje i možda lažirao sopstvenu smrt.“
 48. Pausanias: 1.42.2.
 49. Iz jermenske verzije Euzebijeve *Hronike*, citirano u Renberg, str, 173.
 50. Cassius Dio: 69.11.
 51. Jedan od hijeroglifskih tekstova s obeliska u rimskom Pincijskim vrtovima.
 52. Iz natpisa postavljenog oko 130 godine u znak prijema grada Tijatire u Panhelenion. Citirano u Spawforth (2012), str. 249.
 53. Tacitus, *Annals*: 15.44.
 54. Pliny, *Letters*: 10.96.9.

55. *Ibid*: 10.97.2.
56. Numbers, 24.17
57. Fronto. Citirano u Horbury, str. 331.
58. Ovi dokazi su, iako škrti, načelno prihvaćeni. Prisustvo Dvadeset druge legije Dejotarijane potvrđeno je 119, dok je rimski natpis iz 162 izostavlja s inače detaljnog spiska legija. Na tom istom natpisu izostavljena je i Deveta legija Hispana.
59. Pausanias: 1.5.5.
60. Cassius Dio: 69.14.
61. *Historia Augusta: The Life of Hadrian*: 15.13.
62. *Ibid*: 26.5.
63. Iz Hadrijanovog pisma Antoninu Piju sačuvanog na papirusu iz Egipta Citirano u Birley (1997), str. 299.
64. Cassius Dio: 69.20.
65. *Ibid*: 53.27.
66. Citirano u Mattingly (1997), str. 185. Natpis je potpisan s „Lauricius“ u današnjem južnom Jordanu. Autor je najverovatnije bio vojnik – ali možda i nezadovoljni provincijalac. Ko god da je bio, njegove reči odzvanjaju i dalje.